

Музыка нябёсаў

Дзіўныя гісторыі пра царкоўныя званы на Беларусі

Жыццё беларусаў і ў гарадах, і ў сельскай мясцовасці на працягу сотняў гадоў і да першай паловы XX стагоддзя праходзіла «пад акампанемент» звону. Ён быў для іх такім жа натуральным жывым гукам, як спевы птушак, і яны добра разумелі, пра што абвешчаюць кампаны: запрашаюць на набажэнства, заклікаюць падзяліць радасць з нагоды свята ці памаліцца за спачын душы. На новыя званы збіралі грошы ўсім светам, замаўлялі ў найлепшых ліцейшчыкаў і ўрачыста сустракалі, як ганаровых гасцей. Падчас войнаў званы адпраўлялі ў эвакуацыю, каб яны не сталі здабычай акупантаў, а часам людзі ахвяравалі жыццём, ратуючы іх ад знішчэння.

Амаль авантурная гісторыя, альбо Як прайсці ў храм

Алена Шацко ведае шмат і дзіўных, і трагічных гісторый пра беларускія званы. На працягу 15 гадоў яна выязджала па выхадных і падчас водпуску ў экспедыцыі ў розныя куткі Беларусі, наведвала больш за 350 праваслаўных манастырскіх, гарадскіх і сельскіх храмаў, падымалася на званіцы, каб вывучыць надпісы на кампанах, сфатаграфавала іх. Гутарыла з прыхаджанамі, святарамі, мясцовымі старажыламі. Запісвала на відэакамеру інтэрв'ю са званарамі і гучанне аўтэнтычных званоў. Збіраючы матэрыял, працавала ў архівах і музеях Беларусі, Расіі, Польшчы, Літвы.

У кожнага звона, як і ў чалавека, – свой лёс, сваё гучанне. Блізкае знаёмства з людзьмі, якія захоўваюць мясцовыя традыцыі звону, з гісторыяй беларускіх кампанаў узбагаціла яе і ў духоўным плане, і ў прафесійным.

«Са званіцы спускаешся зусім з іншым настроем душы».

Алена Шацко – этнамузыказнаўца-кампазітарка, кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт кафедры тэорыі і методыкі выкладання мастацтва БДПУ імя Максіма Танка. А таксама правадзейны член Асацыяцыі званавога мастацтва Расіі, лаўрэат Міжнароднага конкурсу па звону.

Але перш за ўсё Алена Генадзьеўна – музыкант. Свой асноўны інструмент, цымбалы, палюбіла яшчэ дзіцем. Скончыла спачатку музычную школу, затым атрымала

Навуковы пошук Алены Шацко ў вясковых храмах пачынаўся з просьбы даць лясвіцу, вядро з вадой і анучу

сярэдную і вышэйшую адукацыю ў сталічным вучылішчы імя М.І. Глінкі і кансерваторыі (цяпер каледж і Акадэмія музыкі).

– Памятаю, як педагог кансерваторыі Андрэй Пятровіч Гладкоў паўтараў: «Шукай свой гук...», – расказвае Алена Генадзьеўна і тлумачыць: – Ва ўсіх цымбалістаў аднолькавыя палачкі, а гук – розны. Ад чаго гэта залежыць? Ад душы перш за ўсё...

Здаецца, яна яго з дзяцінства шукала, зачаравана прыслухоўвалася да галасоў прыроды, любіла распазнаваць розныя гукі, у вёсцы падчас летніх канікул яшчэ

здалёк беспамылкова адгавала па гуку матора дзядулёў матацыкл.

Святочны перазвон упершыню пачула ў 1984 годзе ў Кіеве, ва Уладзімірскім саборы, калі вучылася ў музычным вучылішчы:

– Нас узнагародзілі паездкай у Кіеў... І вось, шпацыруючы ўвечары па Крашчаціку, раптам чую прыгожы гук, раней не даводзілася: у Мінску званы яшчэ маўчалі, – успамінае Алена Генадзьеўна. – Мне так захацелася падысці бліжэй. Ішла на звон, які вельмі прыцягваў, цямячы на хаду, як патрапіць у храм.

«...Правільна развешаныя званы – богаслужэбны музычны інструмент, на якім можна званіць усё што заўгодна, нават „Камарынскую“ на Вялікдзень».

Гэта была амаль авантурная гісторыя: міліцыянеры, што дзяжурілі на ўваходзе на тэрыторыю, прапускілі толькі набожных бабулек. Але яна ўспомніла, як з храма Святога Аляксандра Неўскага ў Мінску забірала сваю бабулю пасля службы, калі тая прыязджала да іх у госці з вёскі. Падышла да адной з пажылых прыхаджанак і ціхенька папрасіла:

– Скажыце, што я ваша ўнучка...

Жанчына ўзяла яе пад руку:

– Пайшлі, дзетачка!

Міліцыянеры спачатку не згаджаліся пусціць дзяўчыну ў храм, але аргумент, што «бабуля» мае патрэбу ў суправаджэнні, падзейнічаў.

– Калі пайшлі хросным ходам, зачаравана слухала перазвон... А сама ўпершыню дакранулася да вярвачак, калі вучылася ў кансерваторыі. Гэта таксама была паездка па Украіне. У адным з храмаў, дзе мы, студэнты, спявалі літургію, настояцель дазволіў званіць. Адчула такое захапленне! – дзеліцца Алена Шацько. – Са званіцы спускаешся зусім з іншым настроем душы. Шмат разоў даводзілася званіць на Вялікдзень, і штораз атрымлівала такое натхненне! Гэта ні з чым не параўнальная радасць. І сапраўдная свабода творчасці: правільна развешаныя званы – богаслужэбны музычны інструмент, на якім можна званіць усё што заўгодна, нават «Камарынскую» на Вялікдзень.

«Звані словам!»

У 2000 годзе пры сталічным прыходзе ў гонар абраза Божай Маці «Усіх тужлівых Радасць» адкрылі школу звонароў, Алена Шацько была ў ліку першых яе вучняў.

Дырэктар Аляксандр Маліноўскі зараджаў іх сваім энтузіязмам і любоўю да звонаў. Потым удасканалывала свае навыкі на званіцы сталічнага храма ў гонар іконы Божай Маці Уладзімірскай. Але не ўсім музыка нябесаў па душы. Перш людзі не ўяўлялі сваё жыццё без перазвону, а сучасным жыхарам сталіцы больш звыклы гул аўтамашын. Вось і адна жыхарка мікрараёна нястомна пісала скаргі: маўляў, няздзельны звон перашкаджае адпачываць.

– Даведаўшыся пра абмежаванні, расхвалывалася, а настояцель блаславіў і збянтэжыў адначасова: «Звані словам!», – успамінае Алена Генадзьеўна.

Ёй хацелася менавіта званіць, а не пісаць. Дый да таго ж ведала, што літаратуры па гэтай тэме практычна не захавалася. Што раскажваць? Але калі аўтарытэтны даследчык беларускай народнай інструментальнай традыцыі прафесар Іна Дзмітрыеўна Назіна прапанавала паступіць у аспірантуру і заняцца навукай кампаналогіяй, ідэяй загарэлася. Найперш звярнулася па блаславенне да Мітрапаліта Мінскага і Слуцкага Філарэта, Патрыяршага Экзарха ўсяе Беларусі, бо званы – богаслужэбны інструмент, каб іх даследаваць, патрэбен дазвол. Алена Шацько атрымала не толькі вуснае і пісьмовае блаславенне на правядзенне экспедыцый па праваслаўных храмах Беларусі, але і пастаянную падтрымку і апеку ўладыкі Філарэта, якую адчувала на працягу многіх гадоў.

«Даведаўшыся пра абмежаванні, расхвалывалася, а настояцель блаславіў і збянтэжыў адначасова: „Звані словам!“».

На месцах навуковы пошук пачынаўся з просьбы выдаць лесвіцу, вядро з вадой і анучу. Лесвіцу, каб дабрацца да звонаў, анучу, каб іх адмыць:

– У некаторых храмах звоняць знізу, для гэтага вярхоўкі спушчаны прама ў прытвор, а наверх гадамі ніхто не падымаецца, – тлумачыць Алена Генадзьеўна. – Бруд і галубіны памёт, якія назапашваюцца на такіх званах дзесяцігоддзямі, перашкаджаюць прачытаць надпісы.

А яны ўтрымліваюць важную для даследчыка інфармацыю: дзе, калі і кім адліты звон. Часта змешчаны і імёны ахвярадаўцаў. Гэта маглі быць вядомыя асобы, проста прыхаджане, якія замаўлялі звон у падзяку Богу за цудоўнае вылячэнне ад хваробы або ў дзень вяселля, нараджэння дзяцей ці як завяшчанне на спачын душы.

– Напрыклад, шмат сродкаў для беларускіх храмаў ахвяраваў праведны Іаан Кранштацкі, амаль у кожным нумары «Гродзенскіх епархіяльных навін» публікавалі

падзяку яму за дапамогу. У царкве вёскі Востраў Пінскага раёна знаходзіцца звон, на якім выгравіравана: «Жертва протоиерея Иоанна Ильича Сергиева Кронштадтского 1899 год февраля 13 в Новосидевую церковь», – расказвае Алена Генадзьеўна. – Імёны прадстаўнікоў вядомых маскоўскіх купецкіх прозвішчаў – Чацверыковых, Бацюшковых і іншых – часта сустракаюцца ў архіўных дакументах пра ахвярадаўцаў. У Докшыцкім раёне ў вёсцы Сітцы настаяцелем храма быў протаіерэй Яўстафій Нядзельскі. Каб сабраць сродкі для добраўпарадкавання храма, ён выпраўляўся ў Маскву, Санкт-Пецярбург. Многія яго ведалі: захавайся спіс дабрачынцаў, сярод якіх вельмі вядомыя прозвішчы, ёсць і прадстаўнікі царскай сям’і...

Яўстафій Нядзельскі быў па-зверску забіты рабаўнікамі вясной 1935 года, калі адвозіў частку доўгу ліцейшчыкам за званы. Прыхаджанка Свята-Георгіеўскай царквы вёскі Сітцы Вольга Іосіфаўна Жалейка (1922 года нараджэння) расказвала Алене Шацько пры сустрэчы: «Мы любілі свайго бацюшку Нядзельскага... На пахаванні столькі народу сабралася, што царква не змяшчала ўсіх. Плакалі».

Званы былі выраблены ў майстэрні братоў Фельчынскіх у Калушы і Пярэмышлі. Адзін з іх адлілі ў гонар святых віленскіх пакутнікаў Антонія, Іаана і Яўстафія. Сын Яўстафія Нядзельскага Іаан таксама стаў святаром. Як і бацька і святыя пакутнікі-заступнікі, пацярпеў за веру. Ён служыў у царкве вёскі Гняздзілава Маладзечанскага раёна. Загінуў у лагерах у 1939 годзе. А званы ў храме вёскі Сітцы час не пашкадаваў – на іх з’явіліся расколіны, змянілася гучанне.

Шэдэўры беларускага ліцця

Адсутнасць прыроднага матэрыялу – меднай руды – тармазіла развіццё ліцейнай справы на беларускіх землях. У другой палове XVI стагоддзя разам з экспартам званоў з’яўляюцца людвісарні – ліцейныя майстэрні, якія належаць магнатам. Сваё звонавае ліццё было і ў нясвіжскіх князёў: заснаваная Мікалаем Радзівілам (Сіроткам) ліцейня вырабляла ў XVI–XVII стагоддзях не толькі званы, але і гарматы. Да пачатку XX стагоддзя захоўваліся тры званы, адлітыя нямецкім майстрам Германам Моцфельдам у 1598 годзе для вежавага гадзінніка Нясвіжскага замка. Іх лічылі шэдэўрамі за асаблівае гучанне, падобнае да гуку цымбалаў. Адзін з іх быў з вертыкальнымі проразямі – арнамент раманскай пляцёнкі, які нагадвае вышыўку рышэль. Такое ліццё патрабавала адмысловага майстэрства.

У XVII–XVIII стагоддзях ліцейная справа актыўна развівалася ў Вільні, працавалі ў майстэрнях у асноўным замежнікі. Часам, каб не везці званы здалёк, ліцейшчыкаў запрашалі папрацаваць на месцы, прама ля храма ладзілі печ для ліцця. Як, напрыклад, гэта было ў Мінску ў кастрычніку 1847 года: для вырабу двух вялікіх кампанаў для Екацярынінскай царквы (Свята-Петрапаўлаўскі сабор) запрасілі майстра з Масквы. Для ліцця двух веліканаў выкарыстоўвалі медзь і пераплаўлены матэрыял старых званоў са Слуцка, Екацярынінскай і Смілавіцкай цэркваў.

– У XIX стагоддзі беларускія храмы часцей замаўлялі званы ў Расіі, Украіне, Літве, – працягвае апавед Алена Генадзьеўна. – Найлепшае ліццё было ў Расіі, званы і па вонкавым выглядзе, і па гучанні атрымліваліся прыгожыя. Гэта былі заводы Фінлянскага, Самгіных, Алаванішнікава і інш.

У розных раёнах Беларусі працавалі і свае майстры, саматужныя. Пацвярджанне гэтаму знаходзіла Алена Шацько падчас паездак па храмах Беларусі. Напрыклад, у царкве вёскі Олтуш Маларыцкага раёна ёсць унікальныя званы беларускага ліцця з цікавымі выявамі. Адліты і імёны ахвярадаўцаў. І майстра таксама, але знайсці больш падрабязную інфармацыю пра яго Алене Генадзьеўне не ўдалося. Як і пра іншых беларускіх майстроў: у многіх храмах не захаваліся царкоўныя дакументы, зніклі падчас войнаў або былі канфіскаваны і знішчаны савецкімі ўладамі.

Фрагмент звона з проразямі (1598) з вежавага гадзінніка Нясвіжскага замка. Фота з кнігі М. Брэйнштэйна «Очерк истории колоколотейного производства на землях бывшего Великого Княжества Литовского»

Салавей кліча!

На некаторых званых надпісы па-дзелавому лаканічныя. Іншыя, нібы жывыя, размаўляюць з намі. Напрыклад, адзін са званой Свята-Успенскага кафедральнага сабора Віцебска «расказвае» пра сябе так: «Мяне, малодшую сястру гэтай вежы, купілі грунбергскія манахі на сабраную паміж сабой міласціну, збіраючыся прадставіць нашчадкам як сведчанне асаблівай набожнасці, і падарылі Евангелічнаму храму». І можна толькі здагадвацца, як з Грунберга званы трапілі ў Віцебск. Падчас вайны яны станавіліся каштоўным трафеям: пераплавіўшы, іх ператваралі ў прылады забойстваў. Шмат беларускіх кампанаў загінула падчас Паўночнай вайны. Не менш іх вывезлі ў эвакуацыю ў Расію падчас Першай сусветнай, каб не дасталіся ворагу. Але нямногія вярнуліся ў свае храмы (часам траплялі ў іншыя). Прычыны розныя – войны, рэвалюцыя, багаторніцкі перыяд у СССР, згубленыя вопісы. Іх сляды спрабавала адшукаць Алена Шацько, працуючы ў беларускіх і расійскіх музеях і архівах. І гэта тэма для асобнага артыкула...

А некаторыя званы «расказалі» даследчыцы крапальныя гісторыі пра трагічны лёс тых, у памяць пра каго яны былі адлітыя. Напрыклад, у вёсцы Трасцяніца Камянецкага раёна Брэсцкай вобласці на кампане мясцовага храма Алена Шацько прачытала наступнае: «Сей колоколь весомь 325 кило пожертвованъ прихожанкой Тросцаницкой церкви Евфиміей Соловей въ 1933 году въ память ея сына Іоанна Філіппова убитого во время Вели-

Яўфімія Салавей (1876–1935) і яе сын Іван (1895–1918), што загінуў падчас Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Францыі

кой войны на французском фронте 16 сентября 1918 года». Падрабязнасці гісторыі ёй расказала ўнучка Яўфіміі Салавей Марыя Уладзіміраўна Сацюк. У яе бабулі і дзёда Піліпа было пяць сыноў і дачка. Падчас Першай сусветнай вайны сям'я эвакуіравалася ў Мікалаеўскую вобласць, дзе жылі, як многія ў той час, цяжка. Ад тыфу памёр

Звон «Салавей» і сёння збірае вернікаў на богаслужэнне

Спаса-Праабражэнская царква ў в. Трасцяніца Камянецкага раёна Брэсцкай вобласці

Крыніца: <http://камянецкое-благочиние.бел>

гаспадар і адзін з сыноў. Яшчэ адзін з сыноў, 21-гадовы Іван, у 1916 годзе запісаўся дабравольцам у Амерыканскі экспедыцыйны корпус, ваяваў на французскім фронце і загінуў на тэрыторыі Францыі. Пра гэта маці даведалася з пахаванкі. Пасля яго смерці яна атрымала страхоўку. Частку грошай жанчына ахвяравала на звон, яго адлілі ў майстэрні Фельчынскага ў Калушы.

Калі мясцовыя прыхаджане чулі яго звон, казалі: «Трэба ісці на службу, Салавей кліча!» Падчас Вялікай Айчыннай вайны нямецкія акупанты знялі і павезлі «Салаўя» ў вёску Ратайчыцы, дзе збіралі нарабаваныя трафеі. Але калі даведаліся, што гэта ахвяра маці ў памяць аб загінулым сыне, вярнулі назад. У 1960 годзе царкву ў Трасцяніцы закрылі, а звон хацелі перавезці ў Брэсцкі храм. Але браты загінулага ў Францыі салдата не пабаяліся адстаяць свайго «Салаўя». Ён і сёння сваім гучным голасам склікае вернікаў на службу.

– Пазней рэжысёры айцец Аляксандр Якуцік і Людміла Панкратава знялі фільм пра Салаўя. Людміла адшукала гісторыка ў Францыі, які дапамог ім знайсці магілу Івана Салаўя. Здымачная група на сродкі гранта міжнароднага конкурсу «Праваслаўная ініцыятыва» (аўтарам праекта была Алена Шацько. – Рэд.) пабывала ў Францыі, – расказвае Алена Генадзьеўна.

У экспедыцыях па Беларусі Алена Шацько запісала шмат гісторый выратавання звонаў падчас Вялікай Айчыннай вайны і ў пасляваенны перыяд. Іх расказвалі мясцовыя старажылы, сярод якіх былі і ўдзельнікі тых падзей. Мітрафорны протаіерэй Георгій Сапун (1924 года нараджэння) з вёскі Пачапава Баранавіцкага раёна згадваў, як у 1942 годзе немцы абвясцілі святарам Навагрудка, што не будуць чапаць званы, калі яны здадуць

такую ж па вазе колькасць медзі. Людзі прыносілі чайнікі, самавары. У выніку сабралі, але званы ўсё роўна знялі. «Па вуліцы Паштовай насупраць Барысаглебскай царквы я бачыў, як яны скідалі звон... Калі звон упаў, ён не разбіўся, але напалову ўвайшоў у зямлю... Мне падалося, што зямля здрыганулася, а разам і маё сэрца», – са слязамі ўспамінаў бацюшка.

«Прыехалі немцы здымаць званы. Прыбеглі жанчыны, з плачам, з віламі кінуліся на іх і не аддалі».

Былі і зусім дзіўныя гісторыі. Прыхаджанка храма Успення Прасвятой Багародзіцы з вёскі Паніквы Камянецкага раёна Ганна Рыгораўна Клімук (1936 года нараджэння) расказала даследчыцы, якакупанты, прыйшоўшы ў вёску і разгарнуўшы сваю карту, сказалі, што ні царкву, ні званы чапаць нельга. «Наша цэрква асоба... тут Матка Боска з'яўлена», – так тлумачыла жыхарка.

Яшчэ адзін незвычайны выпадак адбыўся ў гэтым жа раёне ў горадзе Высокім: нямецкі камісар Эгерт дапамог мясцовым жыхарам выратаваць знятыя званы, яны звоняць да гэтага часу. Эгерт быў забіты фашыстамі за сувязь з партызанамі... Але гэтыя выпадкі – з шэрагу выключных. Часцей рабаванне беларускіх цэркваў фашыстамі было неміласэрнае і паўсюднае. Было і такое, што спальвалі мясцовых жыхароў разам з храмам. Долю людзей падзялялі і званы.

Святар Мікалай Юрчук (1926 года нараджэння) з вёскі Покры Брэсцкага раёна ўспамінаў, як прыхаджанкі царквы адстойвалі свае святыні: «Прыехалі немцы здымаць званы. Прыбеглі жанчыны, з плачам, з віламі кінуліся на іх і не аддалі».

– Асабліва на Берасцейшчыне шмат было такіх ваяўніча настроеных, і званы там у большай ступені ацалелі. Умовы, як вядома, там былі іншыя і вернікаў больш. Хвалі сталінскіх рэпрэсій да вайны іх не закранулі, і польскія ўлады пільна сачылі, ці ходзяць беларусы ў храм: калі не бываеш на набажэнстве, значыць камуніст-атэіст, нядобранадзейны. Можна было папросту апынуцца ў Бяроза-Картузскім канцлагеры, – расказвае Алена Генадзьеўна. – Калі ў пачатку 1960-х на гэтай тэрыторыі закрывалі царквы, людзі ўпарта адстойвалі свае святыні.

Марыя Паўлаўна Мордань (1926 года нараджэння) з Пружанаў у 1968 годзе набатам склікала жыхароў на абарону сабора Святога Аляксандра Неўскага. Нават бацюшка ім казаў: «Не ваюйце, тут музей будзе». Але людзі дзяжурылі па чарзе кругласутачна. Калі прыехала міліцыя і вялікі аўтобус прывёз тых, каму даручылі бу-

У храме в. Олтуш Маларыцкага раёна захаваліся ўнікальныя званы беларускага ліцця з цікавымі выявамі

Надпісы на звоне, што захоўваецца ў музеі г. Чэрвеня, і сёння не расшыфраваныя

Фрагмент звона XII стагоддзя з надпісам «РАБУ», знойдзены пры раскопках у г. Гродне

Звон з храма в. Моладава Іванаўскага раёна (1583) – помнік мастацкага ліцця, эпіграфікі і палеаграфіі Беларусі

рыць царкву, жанчына, зачыніўшыся знутры, паднялася на званицю і стала званицёй.

«Прыбеглі людзі, хто з поля, хто адкуль... званы нашы звонкія, харошыя!.. Потым пачалі дзверы ламаць, а бабы і кіямі іх, і за полы цягнулі. Вой, бойка была! А тады аставілі нас і цэркаўку ў пакое», – расказала яна Алене Шацко.

Пеўчая храма вёскі Дарапеевічы Маларыцкага раёна Ніна Рыгораўна Ярманюк (1925 года нараджэння) згадвала, як прыхаджане ў 1965 годзе адваёўвалі свой храм Нараджэння Прасвятой Багародзіцы: «Калі прыехалі міліцыянеры з механізатарамі, пачаўся сапраўдны бой. Адну жанчыну – Каранько – збілі так, што на другі дзень памерла... Староста даў тэлеграму ў Маскву, што ў нас так робіцца, дык прыехалі з Брэста». У выніку царкву не закрылі. Як і ў суседняй вёсцы Олтуш, дзе прыхаджане на працягу пяці гадоў дзяжурлі пазменна каля храма і злавілі тых, хто хацеў спаліць яго, каб вырашыць канфлікт. Тады знялі з працы старшыню сельсавета і ўчастковага. А царкву захавалі.

Душа народа

З такой жа ўпартасцю працягвалі многія сельскія звонары выконваць сваю справу пасля таго, як афіцыйна званицёй было забаронена.

У кожнай мясцовасці – свая традыцыя звону, і для жыраоў ён, як матуліна калыханка, з дзяцінства знаёмая.

«Як пачуеш званы нашы – плакаць хочацца. Знаеш, сэрцам адчуваеш, што цябе Гасподзь заве... Я не ведаю, якім трэба быць, каб не любіць звону, каб не адчуваць

яго. Гэта не прывычка. Трэба любіць Бога, ён звонам прызвае», – казала Алене Шацко пра свае пачуцці адна з простых вясковых жанчын.

Гучанне сваіх звонаў яны памяталі ўсё жыццё, нават калі кампаны гадамі маўчалі. «Душа ляжыць да нашага звону, старыя гучаць больш задуменна, пакаянна... Гук нашых звонаў быў больш мяккі... Там была душа», – дзяліўся асабістым протаіерэй Мікалай Пяшко з вёскі Маркава Маладзечанскага раёна. Людзі па звону разумелі, што адбываецца ў вёсцы. – Нашы званы спявалі, у кожнага свой голас, а на нябожчыка галасілі: «Жыў-быў-няма», – казаў рэгент царкоўнага хору Сямён Лічэўскі са Століншчыны...

Сустрэчы з сельскімі звонарамі, іх лёсы сталі для даследчыцы сапраўдным адкрыццём: іх вера, адданасць абранаму шляху, несумнеўная мужнасць. І сціпласць.

Званы – жывыя, у кожнага свой лёс, свой голас

Вясковыя званары С.І. Ярманюк (1930–2018) з в. Дарапеевічы Маларыцкага раёна, П.А. Лепешка (1924–2014) з в. Тумілавічы Докшыцкага раёна Віцебскай вобласці. Дзякуючы такім дзядулям у Беларусі захаваліся мясцовыя традыцыі звону

– Званар з вёскі Олтуш Маларыцкага раёна Яфім Гаўрылавіч Алесік (1927 года нараджэння) расказваў, як у 1950–1960-я гады працаваў у калгасе, і яго пастаянна то прэміі пазбаўлялі, то зямлю абразалі, як толькі не спрабавалі ўздзейнічаць, але кожную нядзелю ён ішоў у храм (уставаў вельмі рана – ісці далёка, у іншую вёску) і званіў... А на выгляд такі сарамлівы, слова лішняга не скажа, – успамінае Алена Генадзьеўна. – Вельмі кранула мяне гісторыя Сцяпана Ільча Ярманюка (1930 года нараджэння) з вёскі Дарапеевічы гэтага ж раёна: яшчэ дзіцем шасцігадовым званіў, услончык падстаўлялі – не дацягваўся. Расказваў, як з мамай у царкву пешшу хадзілі кіламетры за тры, а ён кульгаў з дзяцінства. Але так яго прыцягвала званіца! Адночы на Вялікдзень застаўся на званіцы: неяк атрымалася, што ўсе сышлі, храм закрылі, а пра яго забыліся. Там і заначаваў, пакуль яго знайшлі... Успамінаў, як спрабавалі ў 1960-я адстаяць свой храм, але яго ўсё-такі зачынілі, як званіў потым ужо ў 1990-я, пасля доўгага перапынку. Як навучаў мясцоваму звону свайго юнага пераемніка і яго бацьку, каб не перапынілася традыцыя. Пра Сцяпана Ільча мы знялі фільм «Званар» у 2011 годзе, і перадача «снасць» у 2018 годзе была прысвечана яму. Сёння яго, на жаль, ужо няма. А звонавы матыў у храме гучыць той жа, пераемнасць захавалася...

Спачатку Алена Шацко, як і шматлікія сучасныя званары і музыкі, не разумела прастаты сельскага звону. Здавалася, якая ў тым прыгажосць, усё так прымітыўна.

Але мудрыя навуковы кіраўнік І.Д. Назіна настойвала: слухай, вучыся ў іх, распытвай.

«Як пачуеш званы нашы – плакаць хочацца».

Неяк у адным з храмаў яна папрасіла дазволу пазваніць.

– На мой погляд, адзваніла прыстойна, паварочваюся, каб убачыць рэакцыю людзей, а яны разышліся! – згадвае Алена Генадзьеўна. – Гэта быў добры ўрок для мяне. Потым зразумела: мой рытмічны, з пераборами і сінкапамі звон для іх – чужая традыцыя, а прасты, спакойны звон сваіх званаў – як лейтматыў свету душы. І сама ў гэтым пераканалася неаднойчы: знаходзячыся нейкі перыяд у экспедыцыі, прывыкала да мясцовага гучання званаў. Традыцыйныя беларускія званы – прастыя, больш павольныя рытмічна, няма варыяцый, якім вучаць у сучасных школах званаў. У гараджан і рытм жыцця хуткі. У вёсцы ён бліжэй да прыроднага рытму. У гэтай няспешнасці сельскіх званаў, прастаце мелодый – іх асаблівае сіла: гучанне супакойвае нервовую сістэму, усяляе мір і надзею... Сельскія званары могуць быць па характары хуткімі, але звонаць спакойна. І спачатку абавязкова моляцца...

Яна запісвала гісторыі іх жыцця і традыцыі звону. І разумела: трэба спяшацца, многія званары ў старэчым узросце, сыходзяць. Хацелася не толькі традыцыі звону захаваць, але і пра кожнага зняць хаця б невялікі сюжэт:

яны ўсе гэтага вартыя – сціплыя, простыя, жыццярэдасныя і глыбока веруючыя людзі. Як яны абаранялі тое, што для іх свята, як ставіліся да званой, якія былі часткай іх паўсядзённага жыцця.

– Дзякуючы нашым дзядулям-званарам у Беларусі захаваліся мясцовыя традыцыі звону. У Расіі, напрыклад, такога няма. Там цэнтр звону – Пскова-Пячэрскі манастыр, дзе ніколі не спыняўся звон, пераемнасць захоўваецца. Але аўтэнтчных, як у нас, няма. І гэта тое, чым мы можам ганарыцца! – упэўнена Алена Шацько.

Яшчэ ў 2008 годзе з гукарэжысёрам і апэратарам яны наведалі 28 храмаў, дзе захаваліся старыя званы, званары і мясцовая традыцыя звону, каб зрабіць прафесійны запіс. Часам па дапамогу звярталіся да мясцовай міліцыі: каб забяспечыць тышыню падчас запісу, супрацоўнікі ДАІ перанакіроўвалі транспарт далей ад храмаў.

«Гук нашых званой быў больш мяккі... Там была душа».

У некаторых цэрквах у заходніх рэгіёнах Беларусі захаваліся і поўныя наборы званой. Ёсць старадаўнія кампаны, якія пашкоджаны і не выкарыстоўваюцца ў набажэнстве.

– На жаль, у нашых навучальных духоўных установах няма такога прадмета, як кампаналогія. І не ўсе святары разумеюць каштоўнасць старых званой: замаўляючы новыя, нярэдка адпраўляюць унікальныя артэфакты, месца якім у музеі, на пераплаўку. Напрыклад, перажываю за лёс унікальнага звона з Гродзеншчыны, які два гады таму перадалі ў музей горада Тутаева. І такіх званой не адзін дзясятка. Вельмі спадзяюся, што калі-небудзь у нас у Беларусі будзе створаны свой музей, і пашкоджаныя званы XVI–XIX стагоддзяў зоймуць у ім сваё месца. Як мастацтвазнаўца, упэўнена, што гэта магчымасць прыцягнуць увагу да нашай гісторыка-культурнай спадчыны. Нам ёсць што паказаць і чым ганарыцца. Напрыклад, фрагмент звона XII стагоддзя з надпісамі. Яго выявілі ў Гродне пры раскопках, раней лічылі, што надпісы з’явіліся толькі ў XIV стагоддзі. Знаходка нашых археолагаў абвергла гэта сцвярджэнне. Вельмі цікавы звон ёсць у Чэрвені – надпісы на ім яшчэ трэба будзе расшыфраваць. Думаю, гэта зацікавіць вучоных-філолагаў. І шмат іншых гістарычных неразгаданых загадак. У запасніках абласных і раённых краязнаўчых музеяў нямала ўнікальных званой пыліцца, і ў сельскіх храмах таксама. Мы маглі б іх паказваць нашым дзецям, а таксама замежнікам, можна было б і інтэрактыў праводзіць, арганізаваўшы званіцу. І дэманстраваць запісы пра нашых дзядуляў-званароў

Алена Шацько са сваім навуковым кіраўніком прафесарам І.Д. Назінай, 2011 год

і аўтэнтчны звон. Зацікаўленасць ёсць (ідэя ўжо абмяркоўвалася), але, мабыць, яшчэ час не прыйшоў, – кажа Алена Генадзьеўна.

Яна гатова актыўна падключыцца да гэтага працэсу – матэрыялу сабрана багата. Вынікі яе шматгадовых пошукаў уражваюць. Экспедыцыйныя і архіўныя працы апублікаваны ў 2015 годзе ў навуковым выданні «Колокольный звон Белой Руси: тысячелетие традиции» з дадаткам двух DVD-дыскаў з запісамі аўтэнтчнага звону, відэаматэрыяламі з экспедыцый, чатырма фільмамі, шасцю телэперадачамі. У 2017 годзе ў выдавецтве «Беларусь» пры падтрымцы Міністэрства інфармацыі як сацыяльна значнае выданне выйшла кніга «Колокольный звон – душа народа». А таксама было знята некалькі дакументальных фільмаў пра беларускіх званароў і мясцовыя традыцыі звону. Акрамя таго, Алена Шацько распрацавала сваю методыку пісьмовай фіксацыі звону. У мінскім педуніверсітэце, дзе выкладае гісторыю музыкі, знаёміць студэнтаў са званам у кантэксце творчасці рускіх кампазітараў.

– Выкарыстоўваю падчас лекцый свае відэазапісы і бачу, з якой цікавацю студэнты слухаюць і глядзяць, – дзеліцца Алена Генадзьеўна. – Для іх гэта іншая цывілізацыя, але і адначасова неверагоднае адкрыццё. Таму ўпэўнена, што музей званой будзе запатрабаваны. Гэта ўзбагаціць нашу культуру, якую мы часам занадта сціпла паказваем. Нам трэба раскажваць пра сваё роднае, нацыянальнае, захоўваць і ганарыцца ім. Клопат аб захаванні ўнікальных помнікаў духоўнай спадчыны народа – гістарычных званой – павінен стаць паказчыкам узроўню развіцця грамадзянскай супольнасці Беларусі.

Ганна МАСЛЯКОВА
Фота з асабістага архіва Алены ШАЦЬКО